

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Hogyinszki Éva

***A közösség-elvű társadalomkritika lehetőségei
„Az erény nyomában” tervezet***

DE Bölcsészettudományi Kar
2007

I. Témaválasztás indoklása, célkitűzések

Az angolszász politikafilozófiai életet évtizedeken keresztül a liberális-kommunitárius vita határozta meg. Visszatekintve úgy tűnik, hogy a rivális álláspontokat többé-kevésbé pontosan körül lehet határolni: az egyik oldalon az egyéni jogok védelmezői sorakoztak fel Rawls vezetése alatt, felvértezve az igazságosság elméletével, a másikon pedig a közjó eszméjének hirdetői, zászlajukon a közösség jelszavával. Úgy vélem, sokat veszítenénk, ha a közösségelvűek (Michael Walzer, Michael Sandel, Charles Taylor és Alasdair MacIntyre) érveit kizárólag e vita kontextusában értelmeznénk úgy, mint amelyek közel azonos elméleti megfontolásokon alapulnak, és többé-kevésbé hasonló társadalmi-politikai törekvéseket testesítenek meg.

Mondanivalójuk lényeges eleminek kibontását azonban megakadályozza, hogy e szerzők munkáinak értékelése során gyakran túlhangsúlyozzák a Rawls-szal folytatott polémia jelentőségét, s az sem segít, hogy a vita hazai recepciója különösen egyoldalú képet fest a rivális álláspontokról. Ezért nem nehéz elfogadni azoknak a vádaknak a jogosultságát, melyek szerint a kommunitérius szótárban szereplő fogalmak, mint a „közjó”, a „konstitutív közösség” és a „jó élet”, valójában az autonómia és a méltóság felszámolásának veszélyével fenyegető fikciók – csak éppen nem sikerülhet tartalommal is megtölteni ezeket a kifejezéseket. A pontos meghatározást célzó próbálkozásaik rendre kudarcot vallanak, részben azért, mert vizsgálódásuk jellege, a kontextushoz kötött értelmezés mindössze két lehetőséget hagy számukra: vagy a relativizmusét és szubjektívizmusét, vagy pedig a fennálló intézmények és gyakorlatok konzervatív védelmezését. Ám mindkét lehetőség kizárja, hogy bírálatuk tárgyával bármilyen kidolgozott alternatívát állítsanak szembe, és megmutassák, miként működne egy közösségelvű közösség.

Kérdésem az, hogy mennyiben jogosultak ezek a vádak, azaz: kidolgozható-e bármiféle *közösség-elvű* politikai filozófia. Vizsgálódásom célja pedig, tömören fogalmazva, hogy egy (vagy több) *közösség-elvű* társadalomkritika lehetőségének feltárása reményében végigkísérje MacIntyre nagyszabású vállalkozása, „az erény nyomában” tervezetét.

Úgy vélem, ha bejárjuk ezt az utat, ha nem is cáfolhatatlan, de mindenképpen megfontolandó, és kimerítő választ kapunk a fent említett vádakra, és világossá válik, hogy a közös értékekre és jelentésekre, a közösség mérlegelésének tárgyára hivatkozó elképzelések nem feltétlenül fosztják meg az erkölcsi-politikai gondolkodást és gyakorlatot, (még pontosabban: a gondolkodás gyakorlatát) a kritikai erőtől.

II. A vizsgálódás módszere

Vizsgálódásom egyszerű sémát követ: a „modernitás betegségének” közösségelvű *diagnózisát* a kritika normatív háttérét feltáró (*gyógy*)*módszer* követi, majd a bajokat orvosló – immár kifejezetten macintyre-i – *javaslat*.

A kommunitárius megfontolások és érvek, valamint a velük szemben megfogalmazott ellenérvek és viszontválaszok azonban csak a macintyre-i tervezet tágabb kontextusaként kerülnek elemzésem látóterébe, és szintén ebből a perspektívából vizsgálom azokat az alapfogalmakat, kulcskifejezéseket, lényegi megfontolásokat és elképzeléseket, amelyek döntő fontossággal bírhatnak egy következetes *közösség*-elvű politikafilozófia megfogalmazása szempontjából.

A közösségelvűekkel szemben megfogalmazott vádak közül valójában csak egy érdekel, jöllehet talán a legfontosabb, hiszen ez éppen az, amely azt teszi kérdésessé, hogy kidolgozható-e, egyáltalán lehetséges-e bármiféle *közösség*-elvű politikai filozófia. Ez az ellenvetés azon a meggyőződésen alapul, hogy az értékek közös mérlegelésének igénye és az örökölt közösségi identitás által támasztott igények, a tradícióba való beágyazottság hangsúlyozása között feszülő ellentét mindvégig jelen van a társadalmi-politikai gyakorlat közösségelvű teoretizálása során, a vizsgálódás módjában, valamint az elemzések háttéréül szolgáló normatív elképzelések között – és ez az ellentét valójában feloldhatatlan. Így nem véletlen, vagy nem pusztán hiányosság, hogy nem született részletesen kidolgozott válasz a közjó politikájának és a kommunitárius közösség természetének és értékének mibenlétére vonatkozó kérdésre.

Az elemzés során megmutatom, hogy miként próbálja MacIntyre kivédeni a közösségelvű liberalizmus- és társadalomkritika hatékonyságát kétségbe vonó érveket, és elkerülni az alternatív elképzelések tartalmának kibontását fenyegető csapdákat azon az

úton, amely *Az erény nyomában* című munkában elénk tárt baljós helyzetképtől a bíráló normatív alapjainak feltárása felé halad. Ez az út, a *Whose Justice? Which Rationality?* és a *Three Rival Version of Moral Inquiry* történeti érvelésén és metaetikai megfontolásain keresztül a *Dependent Rational Animals* című kötetig vezet, amelyben MacIntyre többé-kevésbé pontos választ ad arra, hogy mit jelentenek számára a komunitárius képzeletvilágot is meghatározó eszmék, arra, hogy miként alakulhat ki és maradhat fenn egy olyan konstitutív közösség, amelyet a közjó politikája működtet.

Munkám során nem vállalkozom többre annál, hogy bejárjam, pontosabban MacIntyre-ral együtt járjam azt az utat, amely nemcsak messzebb vezet, mint ahogyan kezdetben látszott, de úgy tűnik, jóval több akadályt és nehézséget tartogat annál, mint amire számított. Ez az út metaetikától az etikáig, a modernitáskritikába ágyazódó társadalombírálattól a kritika normatív hátterének egyre élesebben, jóllehet talán még mindig nem elég határozottan kirajzolódó képe felé vezet, és e látványban elénk tárul az a szűk ösvény is, amely a politikafilozófia, pontosabban a politikai gondolkodás és gyakorlat területére visz.

III. EREDMÉNYEK ÉS TÉZISEK

Az első rész, miután felvázolja „az erény nyomában tervezetét”, a „modernitás betegségének” komunitárius, különösen pedig a macintyre-i diagnózisát elemzi.

Célom részben az, hogy kiszabadítsam a rawls-i igazságosságelmélet körül bonyolódó liberális-komunitárius vita kontextusából azokat a megfontolásokat és érveket, amelyek egy (vagy több) közösség-elvű politikafilozófia alapjául szolgálhatnak. Ennek érdekében igyekszem pontosan beazonosítani a kritikájuk célkeresztjében álló jelenségeket, és megmutatom, hogy a vita során felmerülő kérdések számos, különféle kontextusa illeszthetők, valamint azt, hogy az úgynevezett kommunitarizmus nem redukálható közösen vallott tantételek homogén csoportjává. Az első fejezet elemzéseinek tárgya elsősorban mégis MacIntyre baljós helyzetképe. Miután rekonstruálom az általa felvázolt kórképet és a gyógy módra vonatkozó előzetes megfontolásait, megmutatom, hogy az erkölcsi érvelés MacIntyre által felelevenített „társadalmilag teleologikus” nyelve milyen akadályokat állít a fragmentálódott erkölcsi nyelvhasználat helyreállításáig.

MacIntyre munkáiban a liberalizmus modernitáskritikába ágyazódó bírálata jóval átfogóbb, és elutasítóbb mint Walzeré, Sandelé, vagy Tayloré, élesebb és is, megmutatom majd, hogy ez milyen félreértésekhez vezethet a közösségelvű kritika értékelése során. Találhatunk közös kiindulópontokat is. Ezek közül vizsgálódásom szempontjából a legfontosabb, hogy mindannyian a felvilágosodás tervezetének egyenes ági örököseként tekintenek az ilyen elméletekre és a velük együtt (de)formálódó gyakorlatra, és kultúránk egyik alapvető jellemzőjének tartják, hogy „a gyakorlati észről alkotott modern elképzelést az erkölcsi szkepticizmus formálja, vagy inkább torzítja”. Ennek oka szerintük az, hogy a mindennapi vitáinkban az erkölcsi érvelés személytelen kritériumokra hivatkozó fundacionalista modellje hatástalannak bizonyul, éppen e kritériumok igazolhatatlansága miatt.

Az erény nyomában diagnózisának a lényege: az erkölcs valaha koherens, az ítéleteinknek és a választásainknak keretet adó sémájából kiiktatták a telosz létezésére vonatkozó elképzelést, az azzal kapcsolatos megfontolásokat, hogy mivé is lehetne az ember, ha „megvalósítaná lényegi természetét”. Tények és értékek között nem maradhat összekötő kapocs, ha az „ember” nem értelmezhető funkcionális fogalomként, azaz kibontakoztatásra váró természete, vagy megvalósításra váró, a szerepek által kijelölt célok szempontjából. Különböző, egymással szemben álló tradíciók maradványainak örökösei vagyunk, és erkölcsi-politikai vitáink, sőt életünk történetének megalkotása során is, önkényesen válogatunk közöttük, s mindezt a felvilágosodás tervezetének örökösei a semlegesség eszméjének mutatós fátylával leplezik. Ha a jó élet koncepciójának hiánya, a telosz kiiktatása miatt az időbeli beágyazottság szálai nem fonódhatnak össze, az identitás narratív szövedéke szétbomlik, és sérül az önazonosság másik dimenziója is, melynek alapjául a közösségi kapcsolatok szolgálnak.

A MacIntyre által javasolt megoldás az erkölcsi érvelés „társadalmilag” teleologikus nyelvének új életre keltése. Az elemzés során megmutatom, hogy ez a nyelvezet azonban túlságosan üres ahhoz, hogy valódi támpontokat nyújthasson a jó élet konkrét mintáinak megalkotásához. Az erényeket nem egy eleve adott telosra vonatkoztatva határozta meg, hanem a különféle gyakorlatokhoz tartozó belső jókkal kapcsolatban, – végső soron pedig a jó utáni *kutatás*, az életegység megteremtésének összefüggésében. Vagyis a telosz magának az élettörténet egységének megteremtésében állt, amely történetben sajátos hierarchiába rendeződtek a gyakorlatok során elnyerhető

vagy megvalósítható jók. Ez azt jelenteti, hogy az erények működésének „társadalmilag teleologikus” sémáját számos különféle erénykatalógus tartalommal töltheti meg. Azok a jók pedig, amelyeknek megfelelő módon való kutatását és elérését vagy megvalósítását az erények biztosítják, különböző értékeket testesíthetnek meg, olyanokat, melyek egymást akár kölcsönösen ki is zárhatják. A teleologikus szerkezet nem feltétlenül nyújt végleges gyógy módot korunk széthulló erkölcsi világának egyik alapvető problémájára, a jó privatizálódására – arra tehát, hogy „a partikuláris jó-koncepciók kidolgozása, védelmezése és megélése... a privát szférába szorul”, s az egyénnek sem oka, sem pedig módja nincs arra, hogy a nyilvánosságra bízva a jóról alkotott elképzelések megvitatását.

Munkám következő része azt a (gyógy)módszert vizsgálja, amelynek segítségével kibonthatók a közösségelvű kritika alapjául szolgáló normatív megfontolások.

Elsősorban Walzer munkáira reflektálva megmutatom, hogy a közösségelvű antropológiai megfontolások (az én temporális és társadalmi beágyazottsága, a gyakorlati okoskodás kontextushoz kötött természete) hogyan határozzák meg és határolják be a bírálat perspektíváját. Ezután megvizsgálom a közösségelvű módszerrel szemben megfogalmazott gyakori ellenvetéseket, melyek közül a legfontosabb, hogy a kritikai szándékot éppen a hagyomány által formált gyakorlati okoskodás koncepciója, valamint az identitásformálódás és az önértelmezési lehetőségek közösségi, történeti beágyazottságának hangsúlyozása fosztja meg erejétől. Ha ugyanis a kiindulópontot a közös meggyőződések és értelmezések alkotják, és ezekből nem tudunk kilépni, nem tudunk elszakadni tőlük, és egy „nem partikuláris nézőpontra” helyezkedni, akkor az értelmező módszer egy helyben toporog, és kénytelen éppen azokat az elveket igazolni, melyek a bírálatának célkeresztjében állnak. Az a vállalkozás, amely ebből a nézőpontból próbálja felmérni a hiányosságokat és a problémákat, szükségképpen terméketlen, hiszen ha értelmez, beleragad a liberalizmus individualista világába, ha pedig kívülről tekint rá, akkor univerzális kritériumokhoz kell folyamodnia, amit azonban alapvetően elhibázottnak tart. Ha tehát világunk valóban úgy működik, mint ahogyan MacIntyre leírja, akkor neki sincs lehetősége arra, hogy olyan tartalommal töltse meg az erények teleologikus nyelvét, melyet nem az oly’ elkeserítő állapotú kultúrából merít.

A következőkben amellettt érvelek, hogy az efféle ellenvetések különösen akkor tűnnek meggyőzőnek, ha MacIntyre diagnózisának háttére elé állítják a közösségelvű

szerzők általánosított és egyneművé „gyúrt” állításait és érveit. Holott nem azonosak sem a kritikájuk alapjául szolgáló megfontolások, sem a bírálat normatív háttérében álló elképzelések kibontásának módjai.

Mindenekelőtt MacIntyre „módszere” érdekel, s a következőkben azt vizsgálom, hogy az erkölcsi ítéletalkotás és a hagyományok kapcsolatát elemezve miként próbál egyensúlyozni a genealogikus vizsgálódás szubjektivizmusa, relativizmusa és a felvilágosodás racionalitásának univerzalizmusa között. Az elemzés során világossá válik, hogy a kontextushoz kötött, közös jelentéseket értelmező vizsgálódás nem veszíti el a kritikai erejét.

MacIntyre az erkölcsi vizsgálódás tomista koncepcióját veszi védelmébe. A vele szemben álló két nagy ellenfél az enciklopédikus hagyomány, amely az igazolás objektív és univerzális kritériumai után kutat, s tradíciók felett állóként értelmezi magát, valamint az efféle kutatás kudarcával számot vető genealogikus vizsgálódás szkepticizmusának és relativizmusának módszer(telenség)e. MacIntyre szerint ezek az erkölcsi érvelési módok a betegnek diagnosztizált modernitás formálói és kifejezői. Velük szemben az biztosítja a tomizmus fölényét, hogy egyforma hangsúlyt fektet az igazság után való kutatásra és a hagyomány kontextusába való beágyazottságra. Az érvelés enciklopédikus módját ugyanis történetietlensége és a racionalitás egyetlen, minden kontextustól független, univerzálisan érvényes koncepciója iránti elkötelezettsége zárttá és vakká teszi. A nietzscheiánus, genealogikus érvelési mód pedig megfoszt attól a lehetőségtől, hogy bármilyen kérdésben bizonyosságot szerezzünk, vagy erre törekedjünk, mivel nem lát módot arra, hogy megszabaduljunk a láncoktól, melyek társadalmi- történeti helyzetünkhöz kötnek bennünket.

MacIntyre szerint a racionális érvelés mindig azokra a jókra hivatkozik, melyeket úgy valósítunk meg vagy érünk el, hogy részt veszünk a hagyomány által hierarchiába rendezett gyakorlatokban. Ezek a gyakorlatokhoz tartozó jók szolgálnak a problémák beazonosításának és a válaszok megfogalmazásának forrásául. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a racionalitás hagyomány által formált mércéi sérthetetlenek, hiszen magának a gyakorlati okoskodásnak is tradícióalakító ereje van.

MacIntyre amellet érvel, hogy a különböző hagyományokban az igazságra vonatkozó állításokat a racionalitás egymásnak ellentmondó és összemérhetetlen mércéi igazolják, ám egyik tradíció sem tekinti relatívnak ezeket a kijelentéseket. Vagyis annak

ellenére, hogy egy hagyomány örököse, képviselője nem hivatkozhat a racionalitás egyetlen, egységes, tradíciók felett álló, semleges mércéjére, nem jelent ellentmondást, hogy az igazsághoz folyamodik az érvelés során.

Az igazolás tulajdonképpen abban áll, hogy elbeszéljük, miként alakult ki a hagyomány szövetét alkotó meggyőzések és az általuk formált gyakorlatok rendszere, és hogyan őrizte meg a folytonosságát a rivális tradíciókkal való összecsapások során. MacIntyre elemzéseinek célja „csupán” annyi, hogy megmutassa, „hol kell elkezdődnie korunkban az érdemi vitának”: a párbeszéd csak egy adott hagyomány alapján lehetséges, nem pedig személytelen kritériumokra hivatkozva. A szembenálló hagyományok történetét tehát nemcsak meg lehetne, hanem meg is kellene írni ahhoz, hogy a köztük zajló folyamatos vita lehetőséget adjon arra, hogy a hagyományok ne váljanak a burke-i értelemben vett tradícióvá, amely ellenséges az ésszel és a konfliktusokkal szemben.

Az értekezés MacIntyre „javaslatának” elemzésével zárul.

Megmutatom, hogy az erkölcsi érvelés tomista koncepciójának felelevenítése, a független gyakorlati okoskodó másokra utalt, sebezhető lényként való értelmezése meghatározó jelentőségű „az erény nyomában” tervezetének, és egy közösség-elvű politikafilozófia kidolgozásának sikere szempontjából.

Mivel a MacIntyre által pártfogolt tomista arisztotelianizmus ereje kevésbé nyilvánvaló, nem elégedhet meg azzal, hogy csupán egy hagyomány folytonosságára, koherenciájára és konzisztenciájára, nyitottságára és az igazság iránti elkötelezettségére hivatkozik. Ennél szilárdabb alapokra van szüksége: meg kell mutatnia, hogy e tradíció mely elemei vannak jelen, vagy bonthatók ki itt és most, hogy milyen tartalommal tölthető meg a teleologikus szerkezet, miféle erénykatalógusnak kell az egyéni narratívákban testet öltenie. Azaz fel kell tárnia, hogy mi az ő tomizmusának az igazsága, melynek védelmében beszáll – immár nem a hagyományokért, hanem – a hagyományok között folyó harcba.

MacIntyre újabb vizsgálódása során a teleologikus nyelvi forma tartalommal telik meg, és a metaetikai érvelésből kibontakozik egy normatív elmélet is, amely a korábbiaknál jóval konkrétabb útmutatással szolgál az erkölcsi ítéletalkotás során. Ehhez azonban MacIntyre-nak le kell mondania az erények természetére vonatkozó korábbi állításáról, mely szerint a leírásuk során figyelmen kívül kell hagynunk az olyasfajta

metafizikai-biológiai megfontolásokat, mint amelyekre Arisztotelész építkezett saját etikájának kidolgozása során. MacIntyre kiindulópontját most éppen az emberi lények természetére vonatkozó kijelentések alkotják

A *Dependent Rational Animals* című munka érvelése a teleologikus szerkezet tartalmát az emberi természet jellemzői, – animalitásunk, a másokra való ráutaltságunk és racionalitásunk – alapján határozza meg, de sebezhetőségünk és korlátozottságunk hangsúlyozásával szövevényesebb kapcsolatot teremt közöttük annál, amit pusztán az erkölcsi nevelés fogalmával megragadhatnánk. Ez a kombináció a jó élet közegét nem egyszerűen a lehetőség szerint és az aktuálisan független gyakorlati okoskodók közösségeként mutatja be, hanem az adás és a fogadás hálózataiként.

Az adás és fogadás hálózatait kialakító és fenntartó erények készletének és a hálózatokat alkotó kapcsolatok természetének vizsgálata döntő jelentőséggel bír az „erény nyomában” tervezetének sikere szempontjából, mivel az elemzés során világossá válik, hogy mit jelent egy sebezhető, tökéletlen lény számára a kibontakozás, hogyan kapcsolódnak össze az egyéni és a közös jók, és az is, hogy milyen társadalmi-politikai berendezkedés, intézményes struktúra teszi lehetővé ezen jók beazonosítását és elérését, azaz, hogy miként alakulhat ki és maradhat fenn egy olyan konstitutív közösség, amelyet a közjó politikája működtet.

AZ ÉRTEKEZÉS TÁRGYÁBÓL MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

Tanulmányok:

- „A közösségelvű társadalomkritika lehetőségei. MacIntyre a tomista újjászületés után” In: *Inventarium. Filozófiai füzetek 1.*, Nyíregyházi Főiskola Gtfk., 2007, 17-37. o.

Recenziók:

- A társadalomkritika elismeréseméleti megalapozása, *Vulgo* 2002/1, 266-272. o.
- Történetek és töredékek, *Vulgo* 2004/1, 173-179. o.
- Liberalizmus, társadalomkritika, közösségelvűség, *Vulgo* 2005/3, 223-230. o.

Előadások:

- „A társadalomkritika lehetőségei és korlátai”
Elhangzott *A Magyar Tudomány Napja* című konferencián (Nyíregyházi Főiskola, Filozófiatudományi Szekció, 2001. okt. 29.)
- „Michael Sandel a normák deontologikus megalapozásáról”
Elhangzott *A Magyar Tudomány Napja* című konferencián (Nyíregyházi Főiskola, Filozófiatudományi Szekció, 2002. nov. 11.)
- „Vita activa és vita contemplativa Hannah Arendt politikai filozófiájában”
Elhangzott *A Magyar Tudomány Napja* című konferencián (Nyíregyházi Főiskola, Filozófiatudományi Szekció, 2003. nov. 11.)
- „Az adás és fogadás hálózatai”
Elhangzott *A Magyar Tudomány Napja* című konferencián (Nyíregyházi Főiskola, Filozófiatudományi Szekció, 2006. nov. 21.)